

Av Ronald Grambo
Folklorist og kulturhistoriker

Bruden og Dæmonerne

Blant Johannes Skars opptegnelser fra Setesdal finner vi følgende interessante opplysning:

”Det var våre verk som her var laga, den tid her var munkeprestar i dalen. Presten hadde slik råddag’e då. I Tveitebø hadde han ein sers rett når der var brud-laup: han skulde liggja med brudi fyrste notti. Då stod tveitbyggjane so hard ei beite. Dei samråddeest mennene på Kvosåk og Hoptu og Myrom og meinka han retten. Presten bannstøyte dei, fortalde Olav Anisson. Men det høvde so heppelig til: der kom ein ”kræmari”. So løyste han bannet og fekk jord i like, ein lepp av kvar jordemann. Leppene kalle dei ”Ballestaleppinn” allstødt sidan. Kræmaren hadde livemåte av dei leppene solengje han livde. Då han var avfaren, vart dei lagde til prestan. Men tveitebyggjane leigde dei av han og gav åtte mark til året i leige – den leiga svarar dei enno.”¹

I kommentarene til denne opptegnelsen skriver Olav Bø og Reidar Djupedal at

1 Johannes Skar: Gamalt or Sætesdal. Samla utgåve Band II. Oslo 1961, s. 19.

sagnet må avspeile kontinentale tradisjoner. Bakgrunnen for sagnet er den retten den føydale herremannen hadde til å ”ligge med bruden”, vanligt kalt jus primae noctis (den første natts rett).²

Opptegnelsen står nokså isolert i Skars verk. Det fins ikke liknende opplysninger hos ham. Heller ikke har det vært mulig å oppspore paralleller andre steder i norsk tradisjon. Men det forekommer informasjon om denne retten andre steder i Europa. Et irsk sagn vet å berette at kong Conchobar hadde rett til å ligge først med enhver mannbar pike.³ Også den danske historikeren Saxo Grammaticus kan fortelle om den første natts rett: Jomfuene i Frothos følge kunne ikke gifte seg, før de hadde ofret sin møydom.⁴ Paul Hermann som har kommentert Saxo, skriver at det ikke forekommer sidestykker til denne opplysningen i Norden, men der tar han

2 Skar op. cit. III. Oslo 1963, s. 345.

3 R. Thurneysen: Die irische Helden- und Königssage, s. 525.

4 Jan de Vries: Betrachtungen zum Märchen Besonders in seinem Verhältnis zu Heldensage und Mythos. FF Communications No. 150. Helsinki 1967, s. 123.

altså feil. (Jf. Skar).

Den franske overleveringen forteller om den såkalte *droit joli* (den hyggelige rett) eller *droit de jambage* (fot eller benrett).⁵ I tysk tradisjon blir denne retten omtalt et par ganger på en humoristisk måte.⁶ Disse opplysningene er både fåtallige og kortfattede. Dette tyder på, at vi befinner oss i utkanten av tradisjonsområdet. Vi må vende blikket andre steder for å finne forklaringer på den kulturelle bakgrunn for disse oppfatningene. Vi må ta utgangspunkt i Tobits bok. Her fortelles det at demonen Asmodeus har drept sju menn etter hverandre. Disse hadde forsøkt å nærme seg den unge piken Sara, og nå truet demonen Tobias med samme skjebne. Vennen til Tobias, Azarja, som i realiteten er engelen Rafael, råder Tobias til å fordrive demonen ved å brenne hjertet og leveren til en fisk på glødende kull (6,7ff). Navnet til Asmodeus er opprinnelig *Aesma Daeva*, raseriets demon, som dette iranske ordet betyr.

Men hvilken betydning har så de sju mennene som omkommer på så ynkelig måte? Religionshistorikeren H. Ludin Jansen har behandlet dette stedet i Tobits bok. Han hevder, at det her foreligger en omdannelse av et bestemt tema, nemlig motivet de sju brudeførere og deres *jus primae noctis*. Praksisen at brudeførerne lå med bruden har lenge vært kjent i orienten. Dette går tilbake til sumerisk tid.⁷ I en sumerisk tekst som omhandler guden Tammuz, heter det bl.a. *Inanna, dine sju bryllupssvenner ligger hos deg. I en*

5 P. Sebillot: *Le Folklore de France IV*, s. 285. Jf. Jan de Vries op. cit. s. 123.

6 Karl Weinhold: *Die deutschen Frauen in dem Mittelalter*. I, 3. Aufl. Wien 1882, s. 272ff.

7 H. Ludin Jansen: *Die Hochzeitsriten im Tobitbuche*. *Temenos Vol. I* 1965. Helsinki 1965, s. 146.

gnostisk bryllupshymne heter det: "Hennes bryllupssvenner holder henne omsluttet. Sju er tallet på dem". I et syrisk brevium ytrer Kirken – Kristi brud – seg på denne måten: "Se, meg omfavner hans hellige".⁸

Den greske historieskriveren Herodot har følgende å fortelle: "Når en nasomon gifter seg første gang, er det skikk at bruden den første natten ligger hos alle gjestene i tur og orden" (IV: 172). Og fra Etiopia er det opplysninger som tyder på at det er nettopp bryllupssvennene som har hatt fortrinnsrett til bruden. At denne skikken virkelig har eksistert, tyder opptegnelser fra Balkan på: "Her sover bruden den første eller de første nettene sammen med bryllupssvennene".⁹

Nå er denne skikken ukjent på jødisk område også i eldre tid. Den strider mot det jødiske kravet at bruden skal være uberørt før hun trer inn i ekteskapet. Tobits bok må derfor ha fått motivet fra andre steder.

Dette er ikke så underlig, fordi Tobits bok har fått motiver for eksempel fra eventyret om den takknemlige døde og beretningen om den vise Achikar.¹⁰ Et

8 Geo Widengren: *Religionens värld. Religionsfenomenologiska studier och översikter. Andra omarbetade och utökade upplagan*. Stockholm 1953, s. 192-193.

9 M. Parkyns: *Life in Abyssinia*. II. London 1853, s. 52 og 56. E. Westermarck: *The History of Human Marriage*. II. London 1921, s. 485.

10 O. Eissfeldt: *Einleitung in das Alte Testament*. Tübingen 1956, s. 722ff. Vedrørende eventyrtypen om den takknemlige døde, se E. Rösch: *Der getreue Johannes*. FF Communications No. 77. Helsinki 1928. Se videre Marie-Louise Teneze: *Jean de Calais (MT 504A) en France: Tradition écrite, tradition orale, imagerie*. *Humaniora. Essays in literature, folklore, bibliography honoring Archer Taylor*. Locust Valley, New York 1960, s. 287-308.

punkt som ingen synes å ha grublet syn-
derlig over, er, hvorfor tallet på brudesven-
ner skal være sju. Dette er sikkert ikke
tilfeldig. Sjutallet er hellig og dessuten
forbundet med visse ideer om verdensaltet.
De jødiske apokryfe bøkene om Enok og
Pseudo-Enok (sannsynligvis skrevet i det
første hundreåret etter Kristus) beretter
om sjelens ferd gjennom sju himler, som
er karakterisert av sju klasser engler. I As-
cendio Jesaiae er det en gnostisk beretning
der etiopiske, jødiske og kristne tanker
kan spores. Denne beretningen beskriver
reisen til Jesaja eller Isaiah gjennom sju
himler. I fortellingen om tømmermannen
Josef av en kristen forfatter sender Kristus
to engler for å beskytte sjelen til Josef på
dens ferd gjennom sju æoner av mørke
(avstandene fra den ene himmel eller sfære
til den andre ble målt i tid og periodene ble
kalt æoner).¹¹

For babylonerne var astronomien selve
fundamentet for religionen. De mente, at
det fantes sju planeter. Hver planet beveget
seg på en sfære, og denne sfæren ble styrt
over og beveget av en guddom. Sju var det
hellige tallet for babylonerne, og de sju
planetene fór av sted på solide spor. De
kosmiske templene i Babylon hadde sju
etasjer eller avsats. Herodot beskriver en
slik ziggurat.¹² Vi kan for øvrig huske på
at verden i følge Bibelen ble skapt på sju
dager.

Brudesvennene representerer derfor de
kosmiske, guddommelige makter. Til dette
kommer som Widengren med rette peker
på, at bryllupet slik det skildres i Tobits
bok, har forbindelse med bestemte opp-
fatninger: Bryllupet er en avspeiling av

11 Kathi Meyer-Baer: *Music of the Spheres and the Dance of Death. Studies in Musikal Iconology*. Princeton, New Jersey 1970, s. 22-23.

12 Meyer-Baer op. cit, s. 7-8.

et kultisk drama der den kosmiske frukt-
barheten skal fremmes. Brudgommens og
brudens forening er bare en gjentakelse av
kongens forening med sin dronning i det
hellige bryllupet. Ennu i dag er brude-
kronen en erindring om den kongelige
verdigheten. Det dreier seg opprinnelig
om bryllupsseremonier der kongen spiller
rollen som mannlig guddom. Her kan en
minne om et eksempel fra det syriske tra-
disjonsområdet: Den kongelige ypperste-
presten i Emesa Elahgabals ekteskap med
en prestinne var et symbol på en kosmisk
forening. Brud og brudgom symboliserte
her sol og måne. Og en ventet at et gude-
liknende barn skulle bli født (Dio Cassius
LXXIX 9,3, Herodianus VI 5,6).¹³

La oss vende tilbake til situasjonen i
Tobits bok. I den greske Tobit-teksten som
vi har i Vulgataversjonen, heter det at Tobit
ikke rørte sin hustru på tre netter. Her får
denne skikken en teologisk, etisk forklaring.
En tenkte i første rekke på Gud. Han
hadde først og fremst krav på oppmerk-
somhet og ikke slike nærliggende tanker
som ekteskapets fullbyrdelse. Men dette
må være en ny fortolkning.¹⁴ Mange farer
truer de nygifte. Demoner kan hjemsoke
dem. Kyskheten er et middel til å jage dem
bort.

Men dette må betraktes i videre per-
spektiv. Bryllupet er i seg selv en serie
av overgangsritualer eller rites de pas-
sage som Arnold van Gennep kaller dem.
Når en skifter sosial status, vil denne
begivenheten tradisjonelt bli ledsaget av
en overgangsritus. Det kan dreie seg om

13 Widengren op. cit. S. 194. Om det guddom-
melige ekteskap, se videre Mircea Eliade: *Myths, Dreams, and Mysteries. The Encounter between Contemporary Faiths and Archaic Realities*.

New York and Evanston 1967,

14 Ludin Jansen op. cit, s. 143-144.

adskillelse, overgangsfase og innlemelse (i ny status). Samtidig som en skifter status, forandrer en også rolle. Det er selve overgangsfasen som er kritisk. En har tatt avskjed med sin tidligere status, men har ennå ikke oppnådd noen ny. Dermed stiller en seg i en utsatt stilling, fordi en ikke kategoriseres sosialt. Dette kaller van Gennep for den liminale fase (av det latinske *limen* = terskel). I løpet av denne liminale fasen har en få eller ingen sosiale rettigheter. En er nokså ubeskyttet overfor fiendtlige makter. En hører ingen steder hjemme.¹⁵ De vanlige kulturelle verdier, normer og holdninger gjelder ikke i slike overgangsfaser. Overgangsfasene faller utenom det normale, sosiale liv. Samfunnet kan ikke varte opp med faste kriterier for å klassifisere disse fasene. Det er et sosialt ingenmannsland og dermed fylt av farer.¹⁶

Dette har folk vært oppmerksom på, selv om de kanskje ikke har vært det like bevisst alltid. En har forsøkt å narre de vonde demonene ved å la brudeparet forkle seg slik at de ikke kan kjennes igjen. En utvei har også vært å narre demonene ved å plassere livløse figurer der brudeparet

15 Arnold van Gennep: *The Rites of Passage*. London 1960, passim. (Utgitt opprinnelig i Paris 1909).

16 Victor W. Turner: *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*. London 1969, s. 81-82.

normalt skulle ligge. Blant jødene i Egypt var det vanlig at bruden tok på seg hjelm og sverd, mens brudgommen tok på seg kvinnekler.¹⁷ En byttet roller for å narre demonene.

Det er karakteristisk at Asmodeus i

Tobits bok dukker opp før ekteskapet er fullbyrdet. Han er et liminalt monstrum som gjør seg gjeldende i den overgangsfasen som bryllupet betegner. Han symboliserer de vonde krefter som truer ikke bare ekteparet, men hele den sosiale orden.

En har ment at Asmodeus ville ha bruden for seg selv. Han ønsker å forderve avkommet ved å komme ektemannen i forkjøpet. En liknende oppfatning er notert blant muslimer i Marokko den dag i dag.

Her fremsier brudgommen en bønn utenfor soveværelset.¹⁸

Det kan også hende at demonen er en tidligere ektemake som er drevet av skinnsyke. Dette er nedtegnet i Nord-India som en vanlig oppfatning.¹⁹ I Tobits bok heter det rett ut at demonen elsket bruden.

Vi har forsøkt å forklare opplysningen hos Skar om den første natts rett både fra kulturhistorisk og sosiologisk synspinkel.

17 *Judisches Lexicon*. II. Berlin 1928, sp. 1638.

18 E. Westermarck II, op. cit, s. 561.

19 W. Crooke: *The Popular Religion and Folk-Lore of Northern India*. II Westminster 1896, s. 120.

Bestemors brudekrone
Malt av Adolph Tiedemand 1869
Kilde: Wikipedia

Det har vært en lang reise i tid og rom. Men denne reisen har vært nødvendig for å kunne belyse det isolerte, lille notatet hos Skar, som har vakt stor nysgjerrighet hos mange. Hos Skar ser vi bare det fjerne ekko av et større kosmisk drama. Presten hos Skar er i virkeligheten opprinnelig en av brudesvennene (sju er tallet) som hadde rett til å ligge med bruden først.

I den kontinentale tradisjonen har en mistet forståelsen av dette, og her er skikken blitt et episk trekk.

Det er nettopp dette som så ofte hender, når skikker eller oppfatninger av skikker vandrer. De rives løs fra sitt funksjonsområde og blir isolert. De mangler tilknytningspunkter som kan holde tradisjonen oppe. Ideen om brudesvennenes førsterett til bruden kunne ikke omplantes uten videre til områder utenfor orienten. Det fantes ikke tradisjonell bakgrunn for slike tanker. Dermed ble skikken innlemmet i ulike beretninger som et episk trekk. Eller skikken ble betraktet som en merkverdighet, som en levning fra eldre tider som en ikke maktet å forklare på skikkelig måte. Det er en gåte hvorledes hjemmelsmannen til Johannes Skar har fått tak i denne opplysningen om prestens førsterett. Kontinentalt stoff om føydalherrens rettigheter kan på en eller annen måte ha kommet inn i Setesdalstradisjonen, uvisst hvordan. Det er helt umulig at dette kan være rester fra norrøne tanker og skikker, fordi brudesvenner med første rett til bruden ikke

forekommer her.²⁰

Det bør bemerkes at tre netters avholdenhet er påbudt av kirken og kalles nettopp Tobiasnettene (latin: trinocium). I middelalderen fryktet en impotens på grunn av djevelens anslag (impotentia diabolica), og denne frykten har utvilsomt bidratt til å utforme trenetters-regelen om avholdenhet. Dette er kjent i nordiske land. I Råbyggjelaget skulle mann og hustru ikke røre hverandre på 12 netter (sou-nettan) etter bryllupet, angivelig for å oppnå hell og lykke med sauene (jf. uttrykket ovenfor)²¹. En kan bemerke at Sven Liljeblad i sin avhandling Die Tobiasgeschichte und andere Märchen mit toten Helfern. Lund 1927, ikke tar det minste hensyn til den religiøse bakgrunnen for historien om Tobit og Tobias (jf. s. 157-183), men ser på den som et jødisk novelleeventyr. Han fester seg heller ikke ved Tobiasnettene. I denne avhandlingen har vi nevnt at viktige motiver i Tobits bok nettopp ikke kan være jødiske.

---

20 Vilhelm Kiil: The Norse Prophetess and the Ritually Induced Prostitution. Norveg 1962. Oslo 1962, s. 159-174

21 Om dette se K. Rob. V. Wikman: Die Einleitung der Ehe. Eine vergleichende ethno-soziologische Untersuchung über die Vorsitte der Ehe in den Sitten des schwedischen Volkstums. Acta Academiae Aboensis Humaniora XI, 1. Åbo 1937, s. 307-308. Se også Karl Schmidt: Jus primæ noctis. Freiburg i. B. 1881 passim. Se videre Ingjald Reichborn-Kjennerud: Vår gamle trolldomsmedisin II. Oslo 1933, s. 26, 168.

Artikkelen er tidligere trykt i *Magiske verdener – 50 års folkloristisk nybrottsarbeid Et festskrift til Grambo på 75-årsdagen 20.januar 2003* og i *Nord nytt* nr. 10, 1981, s. 6-9